

JUSLIŲ POETIKA JONO JUŠKAIČIO POEZIJOJE

THE POETICS OF SENSES IN JONAS JUŠKAITIS' POETRY

Virginija BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedra

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

virginija.slekiene@leu.lt

Santrauka

Straipsnyje siekiama aptarti juslių lygmenį Jono Juškaičio poezijoje. Didžiausias dėmesys skiriamas svarbiausioms juslėms ir su jomis susijusioms patirtims išryškinti. Aptariamas kūrybos vizualumas, kvapų ir garsų semantika. Tyrimui aktuali iš Aristotelio tradicijos perimta sinestezijos sąvoka, apibūdinanti juslinį suvokimą, kai vienos rūšies pojūčiai sukelia kitų pojūčių aliuziją (garsas primena spalvą, spalva asocijuojasi su šiluma ir pan.). Ryškinami juslių sinestezijos atvejai ir jų prasmė. Atskleidžiama, kad dažniausiai siejami garsai ir kvapai, derinami uoslės ir regos keliama išpūdziai, be to, Juškaičio lyrikoje juslės turi ryškius emocinius atitikmenis, niuansuoja daugelį subjekto būsenų, gali pažadinti atmintį.

Analizuojant eilėraščių „Vasaros kaitros“, atskleidžiamas itin būdingas Juškaičio kūrybai juslių sinestezijos atvejis, leidžiantis sukurti daugiamatę meninę tikrovę, kurioje susilieja žmogaus, gamtos ir kosmoso pasauliai. Taip pasiekiamas estezės lygmuo.

Išvadose apibendrinama, kad svarbiausios juslės atlieka kontraversiškus teminius vaidmenis, įtvirtina svarbiausias gyvybės ir mirties paradigmas. Jos teigia pasaulio grožį, pilnatvę, gyvastingumą, kartu atverdamos nykimo ir mirties patirtį. Juslės tarnauja pasaulio vienovei atskleisti, kuria metafizinės tikrovės ilgesį.

Esminiai žodžiai: juslių poetika, poetinis universumas, sinestezija, vizualumas, estezė.

Summary

The aim of this article is to analyze the sensual level in Jonas Juškaitis' poetry. The attention is paid to highlight the most important senses and experiences related with them, also to focus on the visibility and the semantics of odours and sounds. The analysis is based on the concept of synesthesia, first formulated by Aristotle. It describes the sensual perception of one type of senses evoking the allusion of another type of senses (a certain sound can remind us of a certain colour, a colour is associated with warmth, and etc). Cases of sensual synesthesia and their meanings are presented. The article notes that in Juškaitis' poetry, sounds are mostly associated with odours and the sensation of smelling is often combined with that of seeing. The senses in Juškaitis' lyrics have distinct emotional analogues, they provide a "colour" to many subject's inner states and can awaken his memory.

The analysis of poem "Summer Heat" highlights a special case of sensual synesthesia, especially characteristic to Juškaitis' poetry. In it, sensual synesthesia creates a multidimensional artistic reality, merging, the worlds of human, nature and universe. In this way, the aesthesis is being reached.

The article concludes that in Juškaitis' poetry, basic senses play controversial thematic roles and consolidate the main paradigms of life and death. They affirm world's beauty, plenitude and vitality and at the same time open up the experience of decay and death. Senses help to reveal the oneness of the world and create the longing for metaphysical reality.

Key words: *poetics of senses, poetic universality, synesthesia, visibility, aesthesis.*

Vizualumas

Rega, ta dažniausiai tekstualiai neįvardinta, tarsi paviršinė juslė, dažniausiai ir tampa poetinio pasaulio kūrimo pagrindu. Atsirinkdama iš realiojo pasaulio sau svarbius objektus, ją perkurdama, fragmentuodama ir sintezuodama, ši juslė lemia daiktų ir reiškinių išdėstymo tvarką, pačią realybės faktūrą, jos meninius kontūrus. Joje slypi pasaulio atkūrimo / perkūrimo, pačių įvairiausių transformacijų galimybė. Ir būtent rega leidžia pajusti stebingąją poziciją, atskleisti jo emocinį santykį su tikrove.

Tiriant poetinius tekstus nuolat paaiškėja, kad ta retai kada tiesiogiai įvardijama juslė yra bene pati problemiškausia ir kad ji dažnai sutelkia kitas – klausos, uoslės, skonio bei lytėjimo – jusles. Kaip teigia Dalia Satkauskytė, „[...] ši semiotiniu požiūriu labiausiai paviršutiniška juslė [...] daugeliu atvejų „apglėbia“ kitas jusles ir sykiu tampa kompozicine teksto dominante“ (Satkauskytė, 2002, 8).

Vizualumas tiesiogiai yra susijęs su poetinio kraštovaizdžio ypatingumu. Juškaičio poezijoje kraštovaizdžio pagrindą sudaro gamtos vaizdinija, valstietiško pasaulio ženklai, o namai ir artimoji jų aplinka yra pojūčių pilnatvės vieta. Apskritai Juškaičio kūryboje realybės transformacijų nėra gausu. Vizualiojo pasaulio pobūdžiui atskleisti svarbūs du tyrimo aspektai. Pirmas jų susijęs su spalva, antrasis – su esmine poetinio pasaulio transformacija: vasaros naktų ir kosminio pasaulio išgyvenimu, pakeičiančiu realiojo pasaulio vaizdą ir pažadinančiu iš esmės visus pojūčius. Tai bus atskleista straipsnio pabaigoje analizuojant eilėrašį „Vasaros kaitros“.

Juškaičio kūryboje galima išskirti dvi ryškias pasaulio „spalvinimo“ tendencijas. Pirmoji itin ryški, pasikartojanti daugelyje tekstų – tai nuolatinė žalios ir auksinės spalvos dermė. Judita Vaičiūnaitė yra atkreipusi dėmesį į tą tikrai išskirtinį Juškaičio poezijos bruožą, siedama jį su Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tapyba ir jai būdinga žalio-mėlyno, žalio-geltono derme (Vaičiūnaitė, 1983, 100–101). Juškaičio eilėraščiuose tokių pavyzdžių gausu: „žaliai auksiniais saulės apskritimais / pabrango mirksniai man [...] // Praeinant į jo žalią auksą šaukė viskas“ (Juškaitis, 1998, 53). Žalios ir auksinės spalvų deriniai dominuoja eilėraštyje „Ant liūdnyjų linijų lelijų“ (Juškaitis, 1972, 10–11). Tą tikrai įsimenančią (žalios ir auksinės) derinį galėtume laikyti ir spalviniu Čiurlionio tapybos intertekstu, ir sieti su nuolatinė pastanga sakralizuoti pasaulį, nes geltonos ir auksinės spalvų gausa lemia šviesą ir švytėjimą. Tokia spindulinga yra visa gimtųjų namų aplinka: „Ten man švietė brangiausias / Tėvo stogo šiaudinio / Pas Dievą nu-

pirktas auksas / Šalėlėj, kur augino“ (eil. „Šiaudai“), akcentuojant skurdų grožį (šiaudų auksas), bet kartu ir jo taurumą, dieviškumą. Panašiai kuriamas Lietuvos „šalėlės“ vaizdinys: „Žvilgink šios šalėlės tylų žalią auksą“ (Juškaitis, 1987, 10).

Eilėraščiuose galima stebėti, kaip įprasti Juškaičio kūryboje spalvų deriniai varijuoja, nuolat papildomi kitomis spalvomis. Visų pirma – violetine („...žaliai auksinius / Pušų patamsiuos su / Violetais viržių“ (Juškaitis, 1994, 26), sidabrine („žaliai / Auksiniai gluosniai į tokį sidabrą / Pasviro“ (Juškaitis, 1972, 21). Tamsa irgi yra spalva. Juškaičio poezijoje ji gali pagelsti: „kad neslėgtų tamsa, / Mėnesio auksui žalia“ (Juškaitis, 1998, 59). Mėlyna spalva derinama su žalia ir auksine eilėraščiuose „Vaikystė“, „Gražus vakaras“. Šiame eilėraštyje šalia žalios ir auksinės spalvų („Iš mažens rugiai, žaliai auksiniai“) staiga atsiranda mėlynos spalvos potėpis: „Mėlynoj šaly / Mėlynais vaizdų drabužiais siela / Kaip tyla“ (Juškaitis, 1972, 12). Dvasinio pasaulio spalva Juškaičio kūryboje dažniausiai būna mėlyna. Mėgstamas žodis spalvų paletėje – „melsvumai“ arba „mėlynumai“, ypač tapant rudens peizažus.

Juškaičio kūryboje dominuoja subtili spalvų plastika, bet pastebima ir ryškesnė pasaulio „spalvinimo“ tendencija. Ji retesnė, bet ir efektyvesnė, paremta ryškių ir intensyvių spalvų priešprieša. Mėgstamas raudonos ir žalios, raudonos ir juodos spalvų kontrastai. Sakysim, „Žalias sekmadienis / raudonos pinavijos“ (Juškaitis, 1972, 190). Antrąją tendenciją palaiko ryški tamsos ir šviesos priešprieša. Kaip yra rašęs Algirdas Julius Greimas, „šviesa [...] yra pats giliausias vizualumo klodas“ (Greimas, 1991, 179), o „[s]palvos nebuvimas – taip mes suprantame juodą spalvą, slepia joje glūdinį įvairiaspalvį spinduliavimą. Tobulas tamsumas turi savyje virtualiai visas spalvas, visą pasaulio grožį“ (Ten pat, 195). Juškaičio eilėraščiuose yra svarbi ir pati šviesa, ir nuolatiniai tamsos ir šviesos kontrastai.

Juškaičio lyrikoje daug gražios natiurmortinės tapybos, kur spalva yra dominuojanti, ryškinanti daiktų formas. Tokie yra eilėraščiai „Auksinis ruduo“, „Voratinkliai“. Spalvingiausias metų

laikas – ruduo. Jam artinantis, intensyvėja ne tik spalvos, bet ir garsai: „Geltonos kriaušės, melsvos slyvos, / Gražiai nukando spalvos syvus“, o tą ankstyvo rudens nuotaiką papildė akustiniai įspūdžiai: „Jau varpas kalbas su keliais: / Ramybė jums, dainos aidai...“ (Juškaitis, 1981, 11). Reikšmingas yra vasaros susitikimas su rudeniu, esmingai keičiantis vizualųjį pasaulį:

Susitikom, kaip dažus

Liejas vakaras gražus

Jau pats galas su pačia

Jau gražia rudens pradžia. (Eil. „Susitikom, kaip dažus...“ (Juškaitis, 1987, 58))

Garsai ir tylą

Juškaičio kūryboje itin svarbi yra tylą, sudaranti foną „įgarsintam“ pasauliui. Tylos pasaulis priklauso giliajam patirčių klodui. Anot Rimanto Kmitos, „Per tylą ir šviesą, nušvitimą patiriami sakraliniai išgyvenimai, švytėjimo energija ir tylos paslaptینگumas, didingumas struktūruoja visą būtį“ (Kmita, 2009, 216), ir „retas kitas kuris poetas girdi tiek tylos niuansų“ (Nastopka, 1984, 8).

Išsiskirdamas niuansuota tylą, Juškaičio meninis pasaulis kartu yra ir stipriai įgarsintas. Gamta, sudaranti meninio pasaulio pagrindą, pilna garsų, pačių įvairiausių ir subtiliausių: „Medžiai patyliukais šnibžda vasaros nakčiai“ (Juškaitis, 1972, 16); „Atsimenu / Kūdikystę: už rankos vedėsi tėvas per lauką, savo / sielos šnibždesius / Šnibždėdamas vasaros nakties ramybei“ (Juškaitis, 1972, 115). Šlama žolės ir augalai: „O tie šlamesiai, / Tie šiaurės žolių šlamesiai!“ (Ten pat, 19); „Tvoroj darželio šlamant peletrūnui“ (Juškaitis, 1981, 31). Juškaičio kūryboje itin svarbūs yra pašnekesiai, sąšaukos ir suokalbiai tarp gamtos objektų ir su žmogumi. Per juos kuriamas ir palaikomas ryšys su aplinka, apskritai su pasauliu.

Be įprastinių gamtos garsų Juškaičio eilėraščiuose gausu ir iš kultūros pasaulio atėjusių garsų, turinčių pastovius religinius ir

pasaulietinius kontekstus. Religiniai dažnesni ir įdomesni. Visų pirma, reikia paminėti bažnyčių varpus ir vargonus. Poetiniame kraštovaizdyje išsiskirianti bažnyčia dažniausiai yra susijusi su vargonų gausmu: „Ir bažnyčia kalne / jau vargonų vėtros pilna“ (Juškaitis, 1972, 20). Jų gausmas kontrastuoja su aplinkos tyla: „Varkaro vėjui / tylint bažnyčios pilnos / Vargonų vėtros“ (Juškaitis, 1994, 192). Tas pasikartojantis vėtros motyvas įtvirtina galybę ir dinamiką. Varpų ir vargonų garsai susiję su religiniais subjekto išgyvenimais, stipriais ir jam labai svarbiais. Religiniai kontekstai akcentuojami daugelyje eilėraščių: bažnyčios varpas „guodžia, kad viską visiems / Tik skolina Dievas“ (Juškaitis, 1990, 26), o šv. Velykų rytmetyje skamba „Varpų viltingų aleliuja“ (Ten pat, 27). Svarbios Juškaičiui vaikystės metų reminiscencijos dažnai yra susijusios su religinių švenčių teiktu džiaugsmu: „Vaikystei džiūgavo vargonai. / Velykos sudavė varpu...“ (Ten pat, 13). Jų gausu eilėraščiuose „Varpai“, „Vargonėliai“ ir kt. Dažno eilėraščio erdvė „užpildoma“ varpų skambėjimu. Tai yra ryškiausias erdvės „įgarsinimo“ būdas Juškaičio kūryboje, niuansuojantis daugelį patirčių ir siejantis garsą su spalva: „Toli žaraj raudonoj vos girdėti varpas“ (Juškaitis, 1987, 22). Tokie garso ir spalvos sinestezijos atvejai yra dažni, tapę pasikartojančiomis poetinio pasaulėvaizdžio konstantomis:

Varpų tie gaudesiai sava
Gaida į vienas kitą perėję
Aplink iš tolių, kaip spalva
Į spalvą liejas akvarelėje. (Eil. „Rudens pradžia“ (Juškaitis, 1987, 53))

Šiame tekste su džiugia ankstyvo rudens nuotaika, jo ryškio-
mis spalvomis, kurios, tiesa, „Netenkančios auksinio blizgesio“,
disonuoja mirties tema (minimas kapų kalnelis, į kapavietę
byrantis smėlis), bet dominuoja šviesieji pradai, teikiantys pilna-
tvės, jaukumo, būties gerumo ir darnos jausmą: „Ramybe liejasi
švaria / Šiltų apyblاندų melodijos“ (Ten pat).

Pasaulietiniai garsyno kontekstai irgi įdomūs, nes niuanuoja subjekto būsenas. Tokie svarbūs Juškaičio eilėraščiuose varpai kartais gali „iškristi“ iš religinių subjekto patirčių lauko („Kaip varpai tolimi / Su varpais susiskambina mintys“ (Juškaitis, 1987, 24)). Savaimė aišku, kad jokių religinių konotacijų neturi akordeono garsai, armonikos verksmas, dūdelės melodijos, varpelių skambesys speiguotą žiemos vakarą ar mokyklinis varpelis. Jie tarsi užpildo kaimiškos kultūros erdvę, kurdami gaudumo, liūdesio, nerimo asociacijas. Arba priešingai – teigia paprastos kasdienybės jaukumą, kuris, nors retokai, bet juntamas. Tie paprasti garsai gali pažadinti atmintį, grąžinti praėjusius laikus: „Varpelis vartysis, / tarp raidžių skambės ir žvaigždžių“ (Juškaitis, 1981, 56). Bet muzikinis fonas dažniau ryškina tamsiuosius būties pradus: „Raudono / vakaro sambrėškiuos raudą pakeičia akordeono / Tolimas klyksmas“ (Juškaitis, 1972, 43); „Dalią / tartum sudejavimas nykus / Apverkė dūdelė... / Pilna toliuos aido jos gaudaus...“ (Juškaitis, 1987, 55). Retas Juškaičio eilėraščiuose klavesinas asocijuojasi su liūdna praeitimi: „Praeitie, o liūdnas klavesine!“ (Juškaitis, 1972, 67). Ir, kaip paprastai Juškaičio kūryboje, svarbūs yra garsų aidai, atbalsiai, sąšaukos, užpildantys erdvę, susiejantys subjektą su pasauliu ir su pačiu savimi pačiais įvairiausiai būdais, keliantys tankios, užpildytos būties jausmą.

Dar svarbesnė ir dažnesnė Juškaičio lyrikoje yra daina, eilėraščiuose vis minimas dainavimas, nuolat įvardijamas dainuojantis žmogus. Svarbi dainos nuotaika (dažniausiai tai liūdna daina, vos girdima), jos išgirdimas klausančiajam, dainos atgarsis žmoguje, dainos prisiminimas, primenantis praeities laikus („aidi, lyg dainų klausytum tolimų“ (Juškaitis, 1981, 49)). Eilėraštyje „Dangaus elegija“ minimas toli dainuojantis liūdnas žmogus, ir klausantysis patiria daugybę jausmų – liūdesį dėl savosios būties sunkumo, praeinamybės, daina pažadina transcendencijos ilgesį, padeda išgyventi nakties pasaulį. Dainos svarbumą patvirtina rinkinio *Tolimos dainos* pavadinimas (taip pavadinta ir svarbiausia Juškaičio eilėraščių rinktinė). Pilnatvę teikia net tyla, baigus

dainuoti. Tai vėlgi susiję su rinkinio pavadinimu – *Pilnas vakaras nutilusios dainos*. Eilėraštyje „Tyli daina“ atsiskleidžia didžiulis visuotinumą jausmas – į tą pačią meninę erdvę patenka sodyba, žemė, mirusieji, „pilnaviduris dangus“, visus juos gaubianti šventadienio tyla:

Elegiškoj šviesoj
Toli daina lyg balsas
Nakties, o ievos baltos
Nusviro nuo tyros pavasario tylos.
[...]
Yra pilnaviduris
Dangus ir sunkios dulkės
Kelių. Atsuko durims
Numirę kojas. Gulkis. (Juškaitis, 1972, 120)

Kiek retesnė Juškaičio kūryboje yra giesmė, bet svarbi, primenanti religinius subjekto patyrimus. Su daina ir su giesme yra susiję ir subjekto prisiimti vaidmenys – dainuojančio ir giedančio. Jie kiek literatūriniai, bet Juškaičio kūryboje naujai aktualizuoti. Per juos perteikiama vertybių sistema, skelbiami etiniai idealai. Giedantysis save lygina su varpais: „Giedodamas visas esu / Kaip gausmas varpų“ (Juškaitis, 1998, 9). Lyrinis subjektas suinterasuotai stebi tautos gyvenimą ir jaučiasi pašauktas apie ją dainuoti: „kaip leidžiasi tamsa į Lietuvą, / Žiūriu dainuodamas dainas“ (Ten pat, 19). Savęs, kaip giedančiojo apie tautos vargą supratimas atsiskleidžia eilėraštyje „Gyvačių šokis“; jame galima išgirsti Maironio tradicijos atgarsius. Juškaičio poezijoje lietuvių tauta atskleidžiama kaip dainuojanti tauta, į eilėraščių įpinamas liaudies dainos intertekstas: „Kaip obelis, mamyt, palinkus... – / Dainavo jie darbų gale“ (Juškaitis, 1987, 6).

Kvapų semantika

Kvapas – sunkiai apčiuopiama, bet ypatinga tikrovė. Juškaičio kūryboje ji itin svarbi, nes kvapai turi ryškius emocinius atitikmenis, būtent tada ima ryškėti juslių sinestezijos atvejai, siejamos uoslės, klausos ir regėjimo patirtys. Tada intensyviai formuojasi metaforinės jungtys, formuojasi tropų pasaulis.

Kokie momentai yra svarbiausi?

Juškaičio eilėraščiuose kvapus skleidžia visa gaivalinga gamtos tikrovė. Tie kvapai patys paprasčiausi – žemės, žolės, prinokusių vaisių, šieno... Daugelyje eilėraščių jie sukuria stiprų juslinį klotą: „kur vaisiaus kvapas tirštas / Pats pritraukė ir įsuko širšes“ (Juškaitis, 1972, 24); „iš visos širdies į orą kvepalus lieja tvoroj anyžius“ (Juškaitis, 1994, 214); „Aitriai kvepėjo grūdai iš laukų“ (Juškaitis, 1987, 28); „Kvepėt žeme ir sprogstančia žole“ (Juškaitis, 1981, 50); „Kvepia žolės daržų“ (Juškaitis, 1987, 24). Aptinkamas visas kaimo darželio „repertuaras“ – jazminai, tulpės (ypač mėgstamos), rūtos, alyvos... dažni miškų, laukų, daržų augalai – žibutė, erškėčiai, rugiagėlės... Kvepia kadagiai, pušys ir eglės... Dalis iš jų turi išskirtinį reikšmingumą, yra patekę į rinkinių pavadinimus – *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*, *Eglė vasaros naktį*, *Dešimt žodžių jazmino žiedui*. Tokia augalų gausa smulkina, konkretina meninį vaizdą. Dar svarbiau – jų dažnumas leidžia perteikti gamtos pajautą, niuansuoti daugelį patirčių. Per augmeniją didžia dalimi atsiskleidžia tikėjimas gamtos galia, jos gyvastingumu ir išmintingumu („Kūdikystė kaip gamta žiūrėjo be minties“).

Juškaičio poezijoje aptinkama vadinamoji „gėlių kalba“, kurios prasmės paprastos, bet įtaigios, daugiausia paremtos kaimiškaja kultūra. Sakysim, mėgstamas kvapo saldumas, kuris asocijuojasi su laimės būseną. Toks yra jazmino kvapas – salvas, stiprus, svaiginantis: „ir svaigina kaip laimė / jazminų ir vaško kvapas“ (Juškaitis, 1972, 19). Mėgstamas kelių kvapų mišinys, keliantis ir skonio asociacijas: „Per patį saldumą / jazminų ir šieno“ (Juškaitis, 1987, 62). Sentimentalaus romano atmosfera padvelkia

eilutė „Alyva kaip kvepianti panelė“ (Juškaitis, 1981, 79). Saldaus kvapo pojūtis žadina praeities reminiscencijas eilėraštyje „Mažoji Lietuva“:

Rašau šventadienį apie šį kraujo sklypą
Sodyboj, kur saldžiai kvepėti su šienu
Žirnelis mėlynas karklu į langą lipa,
Kaip sapnas tolimas praėjusių dienų. (Juškaitis, 1972, 85)

Kvapai Juškaičio kūryboje niuansuoja daugelį patirčių, būsenų, prisiminimų. Sakysim, jie padeda išsaugoti iš vaikystės ateinantį religinių švenčių atminimą. Eilėraštyje „Žolinės kvapas“ sintezuojami kvapas ir skonis: „Smilkalų saldieji dūmai draikos“ (Juškaitis, 1987, 84). Žolinės laiką žymi žolynų kvapas: „Dar kupinos Žolinės kvapo / Žolelės visos pakelius“ (Juškaitis, 1987, 81). Nesudėtinga rasti semantinių atitikmenų garsų pasaulyje – religines šventes lydi varpų skambesys, vargonų gausmas.

Galima pastebėti, kad svarbūs Juškaičio lyrikoje atitikmenys tarp garsų ir kvapų yra vienodo lygmens, atėję iš valstietiško pasaulio, iš jo pasaulėvokos. Ta nuolatinė kvapo ir gamtos sinestezija atveria gamtos erdvę, vienkiemio vasaras ir rudenis, atskleidžia gyvenimą gamtos ritmu. Sutelkiami, įjungiami ir kiti pojūčiai – gausūs vizualiniai įspūdžiai, skonio ir (daug rečiau) lytėjimo pojūčiai. Sakysim, eilėraštyje „Arimuose“ skleidžiasi jusliškas vakaro vaizdas: „Vakare. Melsvam ir saldžiame / Tarsi dūmas kadagio, žeme / Kvepia ir bijūnai apie klėtį / geltonieji...“ (Juškaitis, 1972, 22). Saldaus kvapo pojūtis Juškaičio eilėraščiuose tikrai yra išsiskiriantis, juo galima susieti gamtą su kultūros pasauliu: „Kaip kvapas saldus senų knygų / Tie lapai. Saldus“ (Ten pat, 49).

Kita dažna juslių kombinacija – kvapo ir spalvos, retkarčiais dar prie jų prijungiamas skonis. Ryškus juslių sinestezijos atvejis eilutėse „Birželio tamsiai raudona žara. / Jazminų kvapo nepaneša žemė, o raudonumo dangus“ (Juškaitis, 1994, 147). Jose ryškėja maksimalus pojūčių intensyvumas, sukurtas iš spalvos, kvapo ir regos įspūdžių, kuris leidžia atskleisti sudėtingą ir prieštarinę

lyrinio subjekto būseną – sunkumą, tamsumą, pilnatvę... Taip atsiranda sunkiai įvardijama meninio pasaulio ritmika, lyrinio subjekto ir pasaulio susitikimai, kuriuos Greimas pavadino esteze.

Subjektyviajai metaforikai priklausytų Juškaičio poezijai būdingas kvapo ir žvaigždynų, kosmoso ir pasaulio ryšys, nuolat susiejantis dangų su žeme, formuojantis pastovią vertikale, žadindamas transcendencijos ilgesį: „Bijūnai geltonieji – ir silpnu // Kvapu jie kimbas į žvaigždes kaip dūmai“ (Juškaitis, 1981, 82); „Šviesuliai tenai žiedų kvape / Pateka...“ (Juškaitis, 1987, 34). Juškaičio eilėraščiuose kvapą turi žaros: „O žara kvepėte / Kvepės, ant vandens pasidalinus, / Palikdama mums dangų“ (Juškaitis, 1972, 21); „Vėliau aš guliausi, man žaros / Kvepėjo...“ (Juškaitis, 1987, 26).

Kvapai Juškaičio kūryboje dažniausiai kelia euforinę būseną, sutaiko subjektą su savimi ir su pasauliu. Tokios kvepiančios ir ramybę teikiančios yra vasaros naktys: „Naktie, naktie... Kvepi šieniu. Per naktį / Einu ir taip nenoriu jos netekti / ramybės...“ (Juškaitis, 1981, 28). Pats kvapo/ų buvimas konotuojamas teigiamai, kaip siejantis subjektą su pasauliu, pažadinantis jo jausmus: „jis visokius kvapus kaip malonę, / Saldų šerkšną, lyg veidrodis laiko“ (Juškaitis, 1987, 19). Kvapai siejami su euforine malonės būseną: „Nuo žemės kvapo, lyg malonės / Šviesų, svaiginantis balandis“ (Ten pat, 11), jie pridengia tamsiuosius būties pradus: „Pakviptę vėju žmonės. Šypsenoje žodis. / Parėję su dalia sunkia“ (Ten pat, 23).

Juškaičio lyrikoje pastebimi pastovūs subjekto būsenų ir kvapų atitikmenys, savotiškos emocinės konstantos, jos pasiekiamos derinant kelias jusles: „Padvelkia dūmai ilgesio kvapu“ (Ten pat, 86); „Spalis šiltas, liūdnas ir spalvotas“ (Juškaitis, 1998, 86). Juškaičio kūryboje daug objektų, kurie patys savaime kelia kvapo ir skonio pojūtį (medus ir pan.). Mėgstamas poeto lyrikoje epitetas „dieviškas“ yra lydimas spalvos ir kvapo atitikmenų: „Apie gvazdikų rudų ir auksinių spalvų / Dievišką kvapą“ (Juškaitis, 1972, 17).

Galima apibendrinti, kad Juškaičio kūryboje sukurta juslinė tikrovė turi pozityvią prasmę, kad ji palaiko stiprią gyvybės pa-

radigmą. Bet eilėraščiuose nuolat iškyla ir kontroversiška mirties semantika, kurioje kvapai irgi yra svarbūs. Mirties vaizdas atsiveria eilėraštyje „Duonos psalmė“ – „Ir šita giesmė kaip kvapas ievoj – / Iš kaulų artojo“ (Ten pat, 70). Kvapai niuansuoja karo, ypač jo paskutiniųjų dienų tragiką: „Šaknys, žiedai su lapais, varpos, vaisiai ir uogos / Kvepėjo, net kada baisus neišvengiamumas drebino žemę“ (Juškaitis, 1994, 110), teigdami gamtos gyvastingumą, pergalintį mirtį. Tuometinė subjekto būtis įgyja netikėtus niuansus – „Jaunos mano dienos kvepia per jo ugnį“ (Juškaitis, 1981, 81).

Juškaičio eilėraščiuose yra ir negatyvių kvapų, kurie įvardijami kaip dvokas. Tokie yra mirties ir skurdo kvapai, keliantys disforines būsenas: „Vytimo kvapas vėl nuo kapo / Prasimuša pro skurdo kvapą“ (Juškaitis, 1972, 93); „Pas trobas drėgno šieno kvapas / Ir kvapas permerktos rudinės“ (Juškaitis, 1987, 21), eilėraštyje „Pabėgėliai“ minimas „gaisro dvokulys“. Neigiamą konotaciją turi kvapo nebuvimas – tokios yra kapinių gėlės, susijusios su mirusiųjų pasauliu: „Atviri kapai ties nuogu / Rudeniu... // Šypsosi žiedais be kvapo kapinynas“ (Juškaitis, 1990, 89); „Iškėlė jį kapai, / tarsi mirusių dvasia žolių kvapai“ (Juškaitis, 1972, 113).

Į mirties paradigmą dažnai patenka ir rudenėjanti gamta, bet tada mirties semantika joje būna mažiau išryškinta, mažiau skauda. Ją švelnina tokia svarbi Juškaičio kūryboje saldumo asociacija. Saldus yra vystančių augalų kvapas: „Saldus nuo nuvytimo kvapo / Ruduo“ (Juškaitis, 1981, 10); „Sklis saldus vytimo kvapas / Per žolės lapus siaurus“ (Juškaitis, 1998, 20). Dvelksmas patiriamas labiau kaip lytėjimas.

Apskritai Juškaičio poezijoje esama sunkiai įvardijamų pojūčių, kaip, sakysim, „Ramybės dvelksmas iš anapus“, vėjo gūsis, pajuntamas ir kaip garsas, ir kaip lytėjimas. Galima teigti, kad kvapai atlieka kontroversiškus teminius vaidmenis, įtvirtina svarbiausias gyvybės ir mirties paradigmas. Kvapai teigia pasaulio grožį, pilnatvę, gyvastingumą, bet gali atverti ir nykimo, skurdo, mirties patirtį. Jie tarnauja pasaulio vienovei atskleisti, kuria metafizinės tikrovės ilgesį.

Juslių sinestezija

Ryškus juslių sinestezijos atvejis sutinkamas eilėraštyje „Vasaros kaitros“:

Mylėk mane. Tik šiandien. Tik šiandien,
Kada iš gėdų pareisiu.
Veidą paslėpt į tavo plaukus,
Nuleisk virš jo tamsias blakstienas.

Vasara. Vakaras. Raukšlėtas mėnuo
Žeria auksą į bandą, sugulusią po juo miglose,
Budindamas nakties paukščius.
Iš žiemos rytų, kur po pilnatim numėlę
Asimetriškų kontūrų upės toliai,
Juodasis gandras, kaip nelaba dvasia,
Pagal vandenį, tamsų nuo girios,
Skrenda kažkokioj sapnų ramybėj
Į skaitvario tolumą vasaros vakaruos,
Kur šviesulio ugninė vieta,
Prasimušus pilkiausiam danguj,
Virš praeitų kelių išplėtojo pašvaistę.
Ugnies garus joj sudaro dulkės ir spalvos.

Mylėk mane.

Šviesioj tamsoj ar tamsioj šviesoj
Žvaigždės su drignėmis, po koplytstulpiu,
Apsuktu žole, kaip liepsnos liežuviu,
Laukų lelija violetiniais plaukais,
Žiedo viduriu nustebus nuo savo buvimo,
Taip spindi, lyg atsisveikint atėjus.
Medžiai patyliukais šnibžda vasaros nakčiai.
Tolybėj dar grauзда žiemiai,
Bet raudonumo daiktams dar neduoda,
Tik šikšnosparnis nurausvintas sūkuriavo
Apie gvazdiko rudų ir auksinių spalvų

Dievišką kvapą.

Lakštingala graži, ir traukia į tą pusę,
Kur nuoširdus čiulbuonis paukštis
Budi šiaurės pašvaistėj,
Judančioj virš mūsų gyvenimo.

Kaip jaudina tavo linijos šiose naktyse!

Meile, mėlynas angele, lekiantis mums iš akių,
Nuo lūpų raudona
Pakeliui iš širdies į širdį.
Padūmavusioj dienų dangaus mėlynėj
Tamsūs paukščiai ir topolių sidabras,
Toks didelis. Po saule su liepsnos plaukais
Geria juodi arkliai,
Subridę į veidrodinį vandenį.
Tarp keistų šlamesių
Kaimenes saugo rudi vaikai.
Kokia tik liepa – kvepia į visas puses,
Susidūmojus savo prieblandoj,
Skiriančioj pro bičių gaudesį volungės ulbėjimą,
Žalią žemę, kur prie raudonų serbentų
Uoga kiekviena man tavo veidą atspindi,
Vainikuoja vaivorykštės ugnys,
Iš liūdesio lūžusios...

Mylėk mane.

Dovanok nepiktais gestais,
Ką gieda gaivalingas kraujas,
Mylėk, kaip geltonai žalių kviečių palaukėj
Laimingas kūkalis, rausvas ir saldus,
Stovėdamas savo kupste,
Akimirksniui atsiduria vėjo rankoj
Ir smarkiai dega dangaus ugnyse. (Juškaitis, 1972, 16–18)

Aistros išgyvenimą kuria itin intensyvus juslinis pasaulio patyrimas – kvapų, spalvų, garsų sanpynų tankumas, jų „tirštumas“, erdvės prisodrinimas jomis.

Meninių vaizdų yra daug, eilėraštis sudėtingos struktūros, bet jame galima išskirti prasminius centrus. Ryškiausi yra du – gamtos išgyvenimas ir žmogaus, lyrinio subjekto, tiksliau – „jo“ ir „jos“.

Kaip sukuriamas tas keliamatis semantinis universumas?

Svarbi yra gamta. Eilėraščio meninę erdvę formuoja vasaros vakaro išgyvenimas. Tam pasitelkta daugybė detalių ir vaizdinių – visų pirma, vizualiųjų ir gausiai juos papildančių garsų, kvapų ir skonio išpūdžių. Toje sudėtingoje vaizdinioje vėlgi galima išskirti dvi vaizdų sekas – žemės ir dangaus, akcentuojant jų tarpusavio sanpynas.

Vakaro-nakties pasaulis aplinkui yra itin vizualus, subtiliai spalvingas, plastiškas „šviesioj tamsoj ar tamsioj šviesoj“. Kraštovaizdis nužertas mėnulio auksu, yra geltonai žalių spalvų, mėgstamiausių Juškaičio lyrikoje. Apskritai vizualusis vaizdas yra kelių matmenų – jame išsiskiria atskiros detalės, ypač juodos spalvos potėpiai – „Juodas gandas, kaip nelaba dvasia“, „Tamsūs paukščiai“ ir „Geria juodi arkliai“. Išsiskiria žalios ir raudonos spalvos potėpiai: „Žalią žemę, kur prie raudonų serbentų“. Vizualioji aplinka nevienaplanė, sukomponuota iš kelių vaizdų, persipinančių, stebimų tarsi iš skirtingų rakursų. Sukurtas sodrios, užpildytos erdvės pojūtis. Gamtos pasaulis yra įgarsintas: „Medžiai patyliukais šnibžda vasaros nakčiai. / Tolybėje dar grauзда žiemiai“. Ir girdėti „keisti šlamesiai“, bičių dūzgimas ir volungės ulbėjimas... Lakštingala, tas „nuoširdus čiułbuonis paukštis“, primena meilės lyriką ar romansą. Vasaros vakaras pilnas kvapų: „liepa – kvepia į visas puses“. Jie stiprūs, intensyvūs. O kartais kvapas yra tiesiog dieviškas.

Viršum tos gamtinės erdvės atsiveria kita – kosmoso erdvė – šviesulių pasaulis, dinamiškas, judantis, susietas su žemiškuoju: ir gamtos, ir lyrinio subjekto būtimi. Ir tie ryšiai yra nuolatiniai:

Kur šviesulio ugninė vėtra,
Prasimušus pilkiausiam dangui,
Virš praeitų kelių išplėtojo pašvaistę.

Budi šiaurės pašvaistėj,
Judančioj **virš** mūsų gyvenimo.

Kosmoso pasaulis Juškaičio poezijoje visados yra virš žmogaus būties. Jo misija – budėti ties ja ir vainikuoti.

Žmogaus pasaulio projekcija ryški pirmojoje strofoje ir paskutinėje, be to, ji dar pačiame tekste išskirta grafiškai – du kartus kartojasi eilutės „Mylėk mane“. Tos eilutės nuolat perkerta intensyvų nakties pasaulio patyrimą, kaip grynai žmogiškųjų prasmų intarpai.

Tekstą galima skaityti kaip meilės lyrikos pavyzdį, kuriame išryškinta „jo“ ir „jos“ situacija. Eilėraštis parašytas kaip prašymų seka. Jų yra du – keturis kartus pasikartojantis „Mylėk mane“, beveik maldavimas, ir: „Dovanok nepiktais gestais“. Minimalus lyrinis siužetas plėtoja prašymą dovanoti „Kada iš gėdų pareisiu“, tai intriguoja patį siužetą, nes yra užuomina į nuopuolį, reikalaujantį atleidimo, ir nuolankus, bet aktyvus prašymas mylėti. Teksto pabaigoje teikiama išsipildymo viltis – žydėti dangaus akivaizdoje. Svarbi yra kūno kalba – mylimosios akys, plaukai, veidas, lūpos, širdis, jos „nepikti gestai“, pačios kūno linijos: „Kaip jaudina tavo linijos šiose naktyse!“. Aistros spalva yra tradicinė – raudona. „Jo“ ir „jos“ pasaulį antrina taip vadinama gėlių kalba, siejanti žmogų ir augmeniją, niuansuojanti jų ryšius. Svarbūs yra atitikmenys tarp žmogaus ir gamtos, galėjimas atspindėti vienas kitą: „Uoga kiekviena man tavo veidą atspindi“. Moteriškajam pradui atstovautų „Laukų lelija, violetiniais plaukais, / Žiedo viduriu nustebus nuo savo buvimo“, vyriškajam – gvazdikas, kurio dieviškas kvapas yra rudų ir auksinių spalvų (kvapo ir regos įspūdžiai), o teksto pabaigoje minimas „laimingas kūkalis“, žydintis dangaus ugnyse.

Panašų atvejį yra analizavęs Greimas straipsnyje „Juslumo imanencija“, aptarinėdamas vadinamąją gėlių kalbą, bet minėdamas kitą augalų porą – gvazdiką ir rožę:

Tiek gvazdiko, tiek rožės kvapai yra lengvai atpažįstami kaip gvazdiko ir rožės metonimai: jie nesiskiria nuo vizualiųjų geštaltų, kuriuos „perskaito“ tas, kas šiek tiek nusimano apie gėles. Bet ir tada dar reikėtų, kad šios, po savo kilmės (d'origine) pavadinimais paslėptos kvapnios harmonijos atskleistų subjektui savo suliejimus (coalescences) ir savo atitikmenis (correspondances), kad per šiurpius ir jaudinančius kerus vestų prie naujų reikšmių, kurias pateikia intymi, įsiurbianti konjunkcija su sakralumu, kartu kūniška ir dvasiška. (Greimas, 2001, 208)

Juškaičio tekste minima laukų lelija – neabejotinai biblijos augalas, todėl akcentuojamas jos tyrumas, o kūkalis, menkai pastebimas, kuklus augalas, galėtų reikšti galimybę turėti likimą, išsipildymą, galimybę bent akimirksniui pražysti, patekti į akistatą su kosmoso pasauliu, susilieti su juo. Žmogiškieji ir transcendentiniai pasauliai eilėraštyje susilieja. Greimo sąvokomis, tai ir yra estezė.

Žmogus susitinka su žmogumi ir kartu susitinka su pasauliu, su gamtos ir kosmoso pasauliu, jų akivaizdoje patirdamas pilnatvę. Subjektui skirta patirti liūdesį ir laimę. Susilieja žmogaus pasaulio ritmika, meilės ir aistros troškimas ir pasaulio ritmika: jo dinamika, gyvastingumas, juslėmis suvokta tikrovė. Tokia yra pilnatvės būseną, kurios geidžia lyrinis subjektas ir kuria žymima jusliška spalvos ir skonio sinestezija – „rausvas ir saldus“. Estezis įvyksta kosmoso akistatoje, nujaučiant transcendentinio pasaulio buvimą. Apie tokį meninį pasaulį Greimas pasakytų, kad jame „[p]ercepcijos sukurta erdvė virsta biomatiniu pasauliu, kuriame yra galimos visų rūšių sinestezijos“ (Ten pat, 205).

Išvados

Tyrimas atskleidė juslišką Juškaičio poezijos prigimtį, nes būtis per jaules mezgamas ir palaikomas ryšys su pasauliu.

Vizualumui itin svarbios spalvos. Juškaičio eilėraščiuose išsiskiria pastovūs žalios ir geltonos deriniai, kuriuos galima traktuoti ir kaip Čiurlionio kūrybos intertekstą, ir kaip pastangą sakralizuoti pasaulį.

Juškaičio poetinis pasaulis yra stipriai įgarsintas. Garsai kontrastuoja su svarbiu Juškaičio poezijoje tylos pasauliu. Be įprastinių gamtos garsų eilėraščiuose gausu iš kultūros pasaulio sklindančių garsų, turinčių pastovius religinius ir pasaulietinius kontekstus

Juškaičio lyrikoje kvapai turi ryškius emocinius atitikmenis, niuansuoja daugelį subjekto būsenų, gali pažadinti atmintį.

Galima teigti, kad svarbiausios juslės atlieka kontroversiškus teminius vaidmenis, įtvirtina svarbiausias gyvybės ir mirties paradigmas. Jos teigia pasaulio grožį, pilnatvę, gyvastingumą, bet atveria nykimo ir mirties patirtį. Juslės tarnauja pasaulio vienovei atskleisti, kuria metafizinės tikrovės ilgesį.

Juškaičio kūryboje dažni juslių sinestezijos atvejai. Dažniausiai siejami garsai ir kvapai, derinami uoslės ir regos keliama įspūdžiai.

Eilėraštyje „Vasaros kaitros“ atsiskleidžia itin būdingas Juškaičio kūrybai juslių sinestezijos atvejis, leidžiantis sukurti daugiamatę meninę tikrovę, kurioje susilieja žmogaus, gamtos ir kosmoso pasauliai. Taip pasiekiamas estezės lygmuo.

Literatūra

Juškaitis J., 1972, *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*. Vilnius: Vaga.

Juškaitis J., 1981, *Tolimos dainos*. Vilnius: Vaga.

Juškaitis J., 1984, *Dešimt žodžių jazmino žiedui: iš 1950–1981 metų eilėraščių*. Vilnius, Vaga.

Juškaitis J., 1987, *Anapus gaisro*. Vilnius: Vaga.

- Juškaitis J., 1990, *Pučia vėjas į širdį*. Vilnius: Vaga.
- Juškaitis J., 1994, *Pilnas vakaras nutilusios dainos*. Vilnius: Vaga.
- Juškaitis J., 1998, *Varpai sudūlės nuo skambėjimo*. Vilnius: Vaga.
- Juškaitis J., 2003, *Eglė vasaros naktį*. Vilnius: Vaga.
- Greimas A. J., 2001, *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga.
- Greimas A. J., 2004, *Apie netobulumą*. Iš prancūzų kalbos vertė S. Žukas. Vilnius: Baltos lankos.
- Kmita R., 2009. *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7-9 dešimtmečiais*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nastopka K., 2006, Juslių poetika. – *Žmogus ir žodis*, 8 (2), 9–15.
- Nastopka K., 1984, Tylos melodijos. – *Literatūra ir menas*, gruodžio 28.
- Satkauskytė D., 2002, Juslių raiška ir reikšmė Nijolės Miliauskaitės poezijoje. – *Baltos lankos*, 14, 5–18.
- Vaičiūnaitė J. 1983, „...pro lašų perlus“. – *Poezijos pavasaris*'83. Vilnius: Vaga, 99–102.